

A CSALÁDPÓTLÁS KÖZÖSSÉGI ÉS EGYEDI MEGOLDÁSAI: ZSIDÓ CSALÁDOK MAGYARORSZÁGON, 1945-47

Kutatásomat a jeruzsálemi Yad Vashem Intézet átfogó, az 1945 és 1956 közötti magyarországi zsidóságot történeti, társadalomtörténeti, szociológiai szempontból vizsgáló kutatásának részeként kezdtem el.¹ Feladatul a gyerekekkel kapcsolatos témaköröket kaptam: gyermekotthonok, árvaellátás, segélyezés, zsidó iskolák az államosításig, hitoktatás, Talmud tórák, zsidó gyerekszervezetek, táborozások, stb. Ennek a kutatásnak az eredményeiből válogattam a Vészkorszak során elpusztított, szétdúlt családok helyreállításával, illetve pótlásával kapcsolatos szempontokat, amelyek a gyerekek és felnőttek életében egyaránt meghatározó jelentőségűek voltak a háborút követő években.

A Vészkorszak pusztítása következtében ritkaság számba ment az épen maradt zsidó család 1945-ben. Az életben maradt gyermekek jelentős hányada veszítette el egyik, esetleg mindkét szülőjét, tágabb családjának – nagyszülők, unokatestvérek – is sok tagját, illetve több esetben váltak a túlélő családtagok is anyagi és/vagy lelki okokból alkalmatlanná a gyerekek gondozására, nevelésére.² A veszteség természetesen a felnőttek szempontjából megfogalmazható: házastársuk, gyerekeik, testvéreik elvesztéseként. A Zsidó Világkongresszus Magyarországi Képviseletének statisztikai kiadványából mutatom be az 1941-es és 1946-os adatok összehasonlításából kiszámítható veszteséget nemenként és korcsoportonként:³

Vidéki veszteség

Korcsoport	0-19	20-39	40-59	60 felett
Férfi	88%	64%	70%	90%
Nő	86%	64%	83%	91%
Összesen	87%	64%	76%	90%

Budapesti veszteség

Korcsoport	0-9	10-19	20-39	40-59	60 felett
Férfi	52%	60%	69%	57%	36%
Nő	49%	53%	47%	34%	27%
Összesen	50%	57%	57%	44%	31%

1 A tanulmány az t MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2 A családok összezsugorodására és széttöredezésére lásd Karády 2002. 89.

3 ZSVK Magyarországi Képviselete és az Amerikai JOINT Distribution Committee Statisztikai Osztályának Közleményei, 10. szám (1949. május, II. kiadás). 3–4.

Fontos megjegyeznünk egyfelől, hogy a csökkenés, a veszteség mértékét migrációs hatások is befolyásolják az 1946-os adatokban, illetve hogy torzító hatása van annak is, hogy azonos korosztályokat öt év különbséggel hasonlítottunk össze, ami alatt már korosztályt váltottak egyes évek születőttei. Ez a probléma főleg a gyerekeknél jelentkezik, mivel a születésszámok a két világháború között is folyamatosan csökkentek, a háborús években pedig drasztikusan visszaestek, vagyis nemcsak meghaltak, hanem részben meg sem születtek már azok a gyerekek, aki 1946-ban kisgyerekek lehettek volna.⁴ Ennél pontosabb átfogó adatok azonban nem állnak rendelkezésünkre: a tragikus veszteségek, a pótlás szükséglete, illetve annak irányai így is jól kiolvashatók a táblázatokból.

Vidéken a kisgyerekek és a nagyszülők szinte teljes hiánya a legszembeötlőbb. Továbbá megfigyelhető a korábban már családosa, 40 év feletti férfiak korosztályában a nőknél magasabb túlélési arány.⁵ Az ő családfenntartói, gondoskodási vágyuk fontos tényező lesz a bemutatandó közösségi megoldások között is. Budapesten a fiúk, férfiak, apák hiánya kiáltó, 10 éves kortól minden korosztályban lényegesen nagyobb a veszteségük: 20 és 40 között 7000, 40 és 60 között 10.000 fővel is több a női túlélő, akinek alig lehetett esélyük a felekezeten belül párt találni.⁶

„Ez a mi korosztályunk az apátlan nemzedék. Ha négyen együtt vagyunk, abból biztos, hogy hárman apátlanok vagy anyátlanok vagyunk, bár az anyák inkább megmaradtak.”⁷

A gyerekek száma Budapesten is a felére apadt, de még így is majd' kétszer annyi gyerek és fiatal (13.184) maradt a fővárosban, mint vidéken összesen (7.566). 1941-ben még épp fordítva volt, vidéken 60 ezres volt ez a korosztály, Budapesten 29 ezer.

„'46 nyarán Miskolcon megmutatták nekem a gyerekeket az iskolában. Miskolcon tizenhétezer zsidó élt a háború előtt, a zsidó iskolába ezeröttszáz gyerek járt. Akkor, '46-ban huszonkét gyereket tudtak az udvaron felsorakoztatni, közülük páran Budapesten élték túl a háborút, másokat keresztények bújtattak el különböző bunkerekben.”

(Groszberg Slomo)

„Nekem azt kiabálták, hogy Szurika, magát múzeumba kéne tenni, hogy Miskolcon maradt egy zsidó lány. Egyetlen zsidó lány voltam.”

(Vitriol Sára)⁸

4 PACH 1947, különösen 31. 1927-től országosan is negatív a zsidóság természetes szaporodása.

5 Ez kb. 3000 főt jelent 8381 : 5364 arányban.

6 Budapesten már a második világháború kezdetén is nőbőbblet volt a zsidóság körében, 1941-ben 1000:1105 arányban. Ez romlott 1946-ra 1000 : 1565 arányra. PACH 1947. 27.

7 Weisz Kati szavai. Gombocz Eszter készített vele interjút.

8 BACSKAI 2004. 174–175.

Házasodás, újránházasodás

A felnőttek élettörténetében az elveszített család pótlását legtermészetesebben a házasodás, újránházasodás jelentette. Ha az Új Élet 1945–46-os számait lapozgatjuk, akkor az apróhirdetések alapján is társadalomtörténetet írhatunk. Sorjáznak a különféle korú és helyzetű megözvegyült nők hirdetései, de sok olyan hirdetéssel is találkozunk, ahol a családias gondoskodás, család jellegű biztonság megteremtése az elsődleges cél, nem a házasodási szándék.

„Egyszemélyes háztartáshoz megbízható, családtagnak tekintendő nő felvétetik. Visegrádi u. 53. trafik”⁹

„Magányoshoz anyahelyettesnek vagy kis családhoz házvezetőnőnek ajánlkozik perfekt fiatal zsidó leány. Bejárónak is. Családias bánásmód jel. a Kiadóba”

„Keresek magános, középkorú gyermekszerető nőt deportálásban árván maradt 10 éves fiam és 13 éves lányom mellé és háztartásom vezetésére. Sándor Ferenc Hódmezővásárhely”¹⁰

A házasodás, újránházasodás támogatása, szorgalmazása ezekben az években világos közösségi cél is, a közösség helyreállításának eszköze. Ez megnyilvánul egyfelől az aguna-ügyek hatékony intézésében, ami lényegét tekintve megfelel az államigazgatásban folyó halottá nyilvánításoknak. Ez a rabbinikus bírósági eljárás, az azt lezáró döntés tette lehetővé azoknak az özvegyeknek, akinek házastársa eltűnt, hogy új házasságot kössenek. Budapesten az orthodox rabbinátus állított fel egy ezeknek az ügyeknek a rendezésére szakosodott testületet az Eötvös utcában. 3408 férfi és 1358 nő ügyében hoztak ítéletet.¹¹ Ennek már elveszettnek hitt iratanyaga nemrég került elő a Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközségben elindult levéltári rendezés során.¹² Az ügyek nagy száma és a túlélő, de nem hazatért személyekkel kapcsolatos információk bizonytalansága miatt a halottá nyilvánítás és a házasságok felbontása időnként annyira elhúzódott, hogy még az 1947-ben 1948-ban már az új családokba született gyerekek családi státusa is rendezetlen volt: az édesanyák formálisan még évekkel korábban elhunyt férjükkel álltak kötelékben, vagy épp „leányanyának” számítottak, mivel az apa még nem nőülhetett újra.¹³

A közösségi támogatás még nyilvánvalóbb az olyan eseményeken, amiről például az Új Élet 1946. február 21-i száma tudósít. Eszerint Kaposváron 12 fiatal pár közös esküvőjét tartották meg, munkaszolgálatot, deportálást túlélő fiatalokét,

⁹ Új Élet, 1946. február 14. 7.

¹⁰ Új Élet, 1946. február 14. 8.

¹¹ SCHÜCK 1959. 157.

¹² Lóczy Tamás szíves közlése.

¹³ Ilyen esetek leírása pl. Bányai – Kormos 2008. 173. A bizonyosság hiánya, az abból származó félelmek a memoár-irodalomban is megjelennek. Lásd például Bárdos Pálnál a gyerekek félelmei, hogy mi lesz, ha mégis hazajön az eredeti apa (BÁRDOS 2013. 147-148).

akik mellett a szertartáson a közösség idősebb tagjai együttesen töltötték be a valóságban sokszor hiányzó anyák és apák szerepét: közösen házásították ki a fiatalokat a közösség újraserződésének reményében.¹⁴ Hasonlóról számol be Ember Mária *El a faluból* című visszaemlékezése, ahol a Szenes Hanna Leányotthonból szintén kettős esküvőben házásítottak ki fiatal lányokat, a hozományról pedig az otthont is támogató Budai Nőegylet tagjai gondoskodtak.¹⁵ A budapesti orthodox hitközség – a szegény, hozomány nélküli lányok kiházasításának régi hagyományát folytatva – külön kiházasítási alapot hozott létre deportálásból visszatért árva lányoknak.¹⁶ Abelesz Benjámin visszaemlékezése szerint a kapuvári Ungar Ábrahám rabbi, akit közössége sok tagjával együtt Auschwitzban ölt meg, a háború éveiben megígértette a fiatal fiúkkal, férfiakkal, hogy amint vége lesz a háborúnak, egy éven belül megnősülnek, családot alapítanak.¹⁷

A maradék megőrzése: örökbefogadások és kiemelések

A szorosabban a gyerekek sorsát érintő családpótló megoldásokból elsőnek vilantsuk fel az örökbefogadások lehetőségét. A teljesen árván maradt gyerekeket – ami inkább vidéken fordult elő – cionista szervezetek igyekeztek a Szentföldre juttatni, amit az eddigi adatok szerint a magyar állam nem akadályozott. Sok szép példát ismerünk ugyanakkor mind a tágabb családon belül, mind – ami kevésbé kézenfekvő – a gyerekek osztálytársainak, barátainak szülei körében örökbe fogadásokra. Egyetlen pécsi példát említek sok kínálkozó közül: Bricht Róbert, akit szüleivel együtt deportáltak Auschwitzba, 1945 nyarán tért vissza Pécsre 16 évesen. Egykori osztálytársának, barátjának édesapja lett a nevelőapja, aki feleségét és fiát vesztette el.¹⁸

Kicsi gyerekeknél előfordultak a gyerekek elől eltitkolt örökbefogadási történetek is – a generáció sok-sok elhallgatott, kibeszéletlen történetének ez is része. Az eset, amit példaként említek a budapesti Dob utcai orthodox zsidó elemi iskola államosítás előtti utolsó tanévének iratai között olvasható.¹⁹ Egy első osztályos kislánnyal van szó, akit 1944-ben 2 évesen vett magához, és később, 1947-ben hivatalosan is örökbe fogadott Wertheimer Herman. A kislány első bizonyítványát 1948. februárban az iskola még a régi névre (Weinberger) állította ki, és a nevelőapa – azért, hogy a kislánynak ne juthasson tudomására az adoptálás – új és nem pedig javított bizonyítványt kért. Ezt természetesen a legjobb szándékkal tette, a pszichológiai szakirodalomból mégis tudjuk, hogy az így bizonytalanná vált, megváltoztatott identitások zavarai a hallgatáson, elhallgatásokon is átszűrődtek,

¹⁴ *Új Élet*, 1946. február 21. 4. Ugyanitt érdemes említeni, hogy szintén a háború után terjedtek el a közösségi széder-esték is, ugyancsak egy eredendő családi körben megtartott ünnep vált közösségivé, így pótolva-kiváltva az eredeti közeget. Lásd SCHINDLER 1959. 150.

¹⁵ Ember 2002. 79.

¹⁶ A segélyalap egykori pecsétje a MAOIH levéltárában található, felirata: Weisz Mór Deportált Árvaleányok Kiházasítási Alapja.

¹⁷ BACSKAI 1997. 17.

¹⁸ KRASSÓ 2011. 192-193.

¹⁹ Budapest Főváros Levéltára VIII-254.a.1. 1948. február 17-i keltezéssel.

újabb terheket tettek minden félre. Ezekre a nagyon nehéz történetekre, az identitások bizonytalanságára egy további területet szeretnék említeni.

Az életben maradt gyerekeknek a közösség számára minden áron való megőrzése, visszaszerzése volt a mozgóatója azoknak az akcióknak, melyek során 1946–47-ben a gyerekeket egykor bújtató, és azóta is gondozó keresztény intézményekből (kolostorok, protestáns gyerekotthonok), illetve keresztény családoktól igyekeztek visszagyűjteni azokat a zsidó gyerekeket, akikért a szűleik, rokonaik nem jelentkeztek, vagyis minden bizoronyal árván maradtak. Ezek a kezdeményezések különböző jellegű orthodox szervezetektől indultak. Az *Aguda* (orthodox, eredetileg nem cionista mozgalom) 1946-ban 60 zsidó gyereket vett át református gyerekotthonoktól, és helyezett el egy saját fenntartású gyerekotthonban a Rózsadombon.²⁰ Ugyanekkor Spiegel Menyhért, a budapesti orthodox hitköztség alelnöke felkutató akciót szervezett a parasztsaládoknál maradt zsidó gyermekek után.²¹ Itt számot nem ismerünk, de azt igen, hogy a gyerekeket 2-2,5 éve nevelő családok általában nem akartak megválni tőlük, ha tehették letagadták a gyerekek múltját. A *Bné Akiba* (szintén orthodox, vallásos cionista szervezet) hirdetésben kutatót 1946 januárjában egy akkor két éves fiú után, aki két évéből bő másfelet tölthetett a bújtató családdal.²² Ezeknek a visszagyűjtéseknek, a bújtató családból kiemelt gyerekek későbbi sorsának érdemi feldolgozása Magyarországon még nem született, feledés borítja. Ugyanakkor bőséges a lengyelországi párhuzam szakirodalma.²³ Utóbbiból tudjuk, hogy egész későbbi életükre kiható trauma volt számukra a „családjukból” való kiszakítás és árvaházi elhelyezés. A visszagyűjtést egykor végzők – még mindig Lengyelországban – az 1990-es években beismerték a gyerekek azonosításának bizonytalanságát, a téves kiemelések lehetőségét is.

Egyetlen példával szeretném illusztrálni, hogy mindezek a bizonytalan lehetőségek a kortársak számára nagyon is jól ismertek voltak. 1955-ben egy sarkadkeresztúri tanítónő azzal kereste meg a debreceni hitköztséget, hogy van egy tehetséges, jobb sorsa érdemes tanítványa, akit állítólag a szűlei 3 évesen Szabadkán egy cigány család gondjaira bíztak. Velük hányódott sokfelé, Magyarországon már törvényes gyerekükként nyilvántartva, de a nevelőapa a halála előtt elmondta a fiúnak valódi származását.²⁴ A tanítónő szeretett volna megbizonyosodni a történet hiteléről, illetve lehetőség szerint rendezettebb körülmények közé juttatni a fiút. Mire a hitköztség meglehetősen praktikus válasza megérkezett, miszerint ellenőrizze, hogy körül van-e metélve, a fiú már Gyulára került állami gyermekmenhelyre, így az ügynek a debreceni iratanyagban nincs folytatása – csak kortörténeti tanulsága.

20 NOVÁK 2000. 119.

21 BALÁZS 2009. 439.

22 *Új Élet*, 1946. január 10, 8.

23 Például: NAHUM BOGNAR, *At The Mercy of Strangers. The Rescue of Jewish Children with Assumed Identities in Poland*. Yad Vashem, Jerusalem, 2009 és EMUNAH NACHMAN YAFNY, *Dividing Hearts. The Removal of Jewish Children from Gentile Families in Poland in the Immediate Post Holocaust Years*. Yad Vashem, Jerusalem, 2009.

24 Debreceni Zsidó Hitköztség Irattára, rendezetlen anyag. A levelezés eredeti jelzete: 180/14/955.

Ugyancsak az életben maradt gyerekek megőrzéséért folytatott küzdelem része a Pesti Izraelita Hitközség rabbiságának harca a kiskorúak valláselhagyását engedélyező árszékai döntések ellenében 1947-48 folyamán.²⁵ Az ügyek háttérében a család pótlás egyéni útjai, a megözvegyült anyák újraraházasodás miatti kitérései, illetve örökbefogadási ügyek állnak. Az Árszék a családi vallási egységre tekintettel engedélyezte a kiskorúak vallásváltását, a PIH eljárásának Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszterhez benyújtott panaszja azonban az 1894/xxxii. törvényre hivatkozva megalapozatlannak tartotta ezeket a döntéseket. A panaszban a jogi érvelésen kívül a közösségi veszteséget is megemlítették: „*kétszeresen fájdalmas számunkra, hogy majdnem a teljes kipusztulás határáig lecsökkent hit-sorsosi létszámunkból még hatósági intézkedésekkel is el kell veszítenünk ifjú lelkeket*”.²⁶

Közösségi befogadások

Az amúgy sem pontos statisztikák azt végképp nem mutatják meg, hogy hány olyan gyerek volt, aki családja anyagi helyzete vagy a felnőtt családtagok egészségi, lelki állapota miatt szorult legalábbis átmenetileg ellátásra. Sok esetben látunk összeomlott, az új helyzettel megbirkózni képtelen anyákat, vagy unokáikkal magukra maradó nagymamákat a gyerekek otthonba kerülő gyerekek környezetében.²⁷ Az elesett, magukban is segítségre szoruló felnőtt családtagokon túl ugyanakkor megjelentek a gondoskodni vágyó, a gondoskodás útján saját veszteségüket, traumájukat megdolgozó felnőttek is.

„Negyvenöt kora őszen Mezőkovácsházáról kiindult egy kezdeményezés: egypáran visszajöttek a munkaszolgálatból, de a gyerekeiket elpusztították, vágyódtak a gyerekek hangok után, ráadásul voltak használaton kívüli helyiségeik, ezért hozzánk fordultak, hogy létesítsünk ott gyermekotthont hajdúsági és budapesti árvák részére.”²⁸

A munkaszolgálatból már visszatért, deportált családjukat visszaváró férfiak egyébként is több helyen kollektívát hoztak létre 1944 végén – 1945 tavaszán, közkonyhát üzemeltettek, közösségi megoldásokkal pótolták családi funkciókat. Hasonló kérésekről, hívásokról az *Új Élet* vidéki tudósításai is olvashatunk:

„Öt gyerekem pusztult el Auschwitzban, új ember lennék, ha néhány pesti gyerek jönne le hozzánk télire. (Friedmann, hajdúhadházi ecetgyáros)”²⁹

²⁵ A rabbiság levelezésének egy része MAOIH rendezés alatt álló levéltárában található, jelzete: 1948 Vegyes.

²⁶ Az irat dátuma 1948. március 3, eredeti jelzete: 78/1948.

²⁷ Konkrét esetleírásokat lásd Hrabovszkyné 1948.

²⁸ Groszberg Ervin az Aguda gyerekügyeinek vezetője, az otthonok egyik szervezője visszaemlékezése, BACSKAI 1997. 39.

²⁹ Hajdúsági képeslap. *Új Élet*, 1945. november 13. 7.

*„Úgy sincs egyetlen gyerekünk sem, hozzanak le tavaszra gyerekeket
Nagykőrösre”³⁰*

1945-46 folyamán részint a súlyos budapesti élelmiszerhiány, részint további vidéki hitközségek fogadókészsége, gyerekek utáni vágya miatt sorra jöttek létre vidéken a különböző szervezeti keretben működő zsidó gyerekotthonok. A finanszírozását mindegyiknek a JOINT adta, szervezője soknak az Országos Zsidó Segítő Bizottság volt,³¹ a tényleges üzemeltetést cionista és hitközségi szervezetek egyaránt ellátták. Gyermekük nélkül maradt például a pécsi zsidó közösség, ahol egyetlen ikerpár kivételével nem élte túl a deportálást 14 év alatti gyerek, az 1945/46-os tanévben mégis újraindíthatták a zsidó iskolát 30 tanulóval. Mindez a befogadott gyerekotthonnak volt köszönhető, az iskola tanulói közül ugyanis csak egy volt pécsi születésű.³² Győr is azon hitközségek között volt, amely fogadott be ellátásra szoruló pesti gyerekeket. Erről először 1946 januárjában egy hitközségi jegyzőkönyvből értesülünk, miszerint a Lakáshivatal elutasította a Kossuth Lajos utcai Hevra épület visszaigénylését árvaház céljára.³³ Az otthon végül a Szent Imre herceg úton egy háromszobás lakásban került elhelyezésre, ahol 1946 végén a polgármesterhelyettesek is meglátogatták.³⁴

1947 végén '48 elején a vidéki zsidó gyerekotthonok összevonási, bezárási hulláma indult meg országszerte. E mögött részben finanszírozási okok álltak, a JOINT '47 nyarától szigorúbban vizsgálta a rászorultságot: eddigre valóban konszolidálódott sok család helyzete, a gyerekek hazamentek megmaradt családjukhoz. Másfelől a cionista szervezetek betiltása és a gyerekvédelem egészének „államosítása” indult meg 1948 végén, más egyházi és civil szereplőket (pl. a nagy múltú és szakértelmű Gyerekvédő Ligát) is kiszorították belőle. A győri hitközség – a jegyzőkönyvek tanúsága szerint – 1947 novemberétől folyamatos küzdelmet folytatott, hogy a gyerekek, az otthon a városban maradjon. *„Hitközségünk azon szomorú tényből kiindulva, hogy a győri gyermekek a fasizmus következtében elpusztultak, azon fáradozott, hogy meggyőzze a JOINT legfelsőbb vezetőségét az irányban, hogy a gyerekotthon Győrben hagyására szükség van.”*³⁵ 1948 tavaszán valós anyagi erején lényegesen felül vállalva még az otthon teljes fenntartására is vállalkozott a hitközség egy ideig, csak ne vigyék el a 20 gyereket.

Az árvaellátás az ötvenes években mindenütt a szorosan vett hitközségi szférába szorult vissza, bentlakásos intézmények csak Budapesten működtek. Ennek

30 Nagykovácsi képeslap. *Új Élet*, 1946, február 21. 7.

31 1946 februárjában 34 budapesti és 10 vidéki otthont felügyelt, 460 főnyi pedagógust, nevelőt alkalmazott.

32 KRASSÓ 2011. 79.

33 A győri gyerekotthonnal kapcsolatos források feltárásában Nagy István volt segítségemre, amit ezúton is köszönök.

34 *Győri Munkás*, 1946. dec. 15. 4.

35 Jegyzőkönyv 1848. április 4-én a Győri Izraelita Hitközség Gyerekotthon bizottságának ülésén. (Győri Hitközség Levéltára).

következtében komoly férőhely-hiány alakult ki a szociális okokból mégis elhelyezésre szoruló a zsidó gyerekek körében.³⁶

Itt kell megemlíteni, hogy nem kizárólag zsidó szervezetek viselték szívükön az ellátatlan zsidó gyerekek sorsát a háború utáni években. Gyárfás Endre emlékirata szerint például az ostrom utáni Pesten a Gyerekarát Szövetség volt a legelső, aki játékdélutánokat szervezett és uzsonnázttatta a gyerekeket.³⁷ Méltán ismert, bár 1945 tavaszától már viszonylag kislétszámot látott el a Sztehlo Gábor vezette gyerekotthon, mely kezdetben a háború alatt is keretet adó Jópásztor Alapítvány, majd 1946 májusától a munkatársak által létrehozott Pax telepe volt. Az otthon pszichológusa, Révész Margit bemutatása szerint a náluk élő gyerekek túlnyomó többsége kikeresztelkedett családba született, csak az üldözések idején szembesültek családjuk zsidó múltjával.³⁸ Az állami gyerekvédelem ugyanakkor 1948-ig csekély szerepet vállalt a zsidó gyerekek ellátásában. Ez következett egyfelől az állami rendszer korabeli sajátosságaiból³⁹ (csekély bentlakásos intézményi kapacitás, háborús károk, kifosztottság), másfelől a zsidó szervezetek már említett törekvéséből is, hogy a gyerekek zsidó keretek között maradjanak. Az állami gyerekvédelem látókörébe ezekben az években elsősorban – egy korábban szinte ismeretlen jelenség – a csellengő, csavargó zsidó gyerekek, kamaszok kerültek, akiknek az ügyei a Fiatalkorúak Bíróságán kötöttek ki.⁴⁰

A kamaszok szempontja – a család tagadásától a segítő kapcsolatokig

A kamaszok, fiatalok a zsidó gyerekotthonok világában is egy harmadik, önállóan említendő tényezőként jelentek meg az ellátandó gyerekek és a gondoskodó felnőttek mellett. Közülük többen, vagy talán sokan is önmaguk léptek ki a családjukból, és választották a közösségi együttélés valamely formáját, elhagyva vagy nem visszailleszkedve abba a közegbe, ami nem tudta őket megvédeni az üldözésektől, ami kényszerűen magára hagyta a felnőttek is elviselhetetlen súlyú döntésekben, helyzetekben. Az otthonokban növendékként is jelen voltak, de főképp a cionista intézményekben vezetőként (*madrihként*) is tevékenykedtek. A közösségi élet, az élményszerű cselekvések, a másokért való tevékenység számukra is terápiás hatású volt. A közösségben találtak a családi kapcsolatokat pótló kötődésekre is.

Rábai Imre, a későbbi ismert matematikus így emlékezik erre az időszakra: „Miután hazajöttem, az, hogy »hogyan tovább«, fel sem merült. Két-három évig semmi. Az ember örült, hogy lélegzett. Leérettsgiztem, de nem volt türelmem tanulni.

36 A férőhelyek szűkös voltáról tanúskodnak vidéki rabbik közbenjáró levelei, kérelmei, melyekkel nagy számban találkozhatunk pécsi, debreceni, szegedi hitközség korabeli iratai között.

37 GYÁRFÁS 2013. 175.

38 HRABOVSKYKÉ 1948.

39 GERGELY 1997. 66-75.

40 *Új Élet*, 1945. december 4. 7.

*El kellett telni egy-két évnél, míg az ember úgy, ahogy helyrejutott.”*⁴¹ Számára a helyrejutás helyszíne a budapesti Bácskai utcai gyerekközpont volt, ahol nevelőként dolgozott, fiatalabb társairól gondoskodott.

Hasonlóan mindkét korosztály számára terápiás kapcsolatot jelentettek a zsidó cserkészcsapatok. Négy budapesti és két vidéki zsidó cserkészcsapat háború utáni működéséről sikerült eddig adatot találnom. Az egyik vidéki ismét csak Pécs, ahol kamaszból is alig egy tucatnyi maradt, így koedukáltan kezdte újra működését a 615-ös sz. Ámosz cserkészcsapat Dénes György vezetésével.

Az alapvető szociális segítségen (feltáplálás, felruházás) túl a traumafeldolgozásban az életkoruknak megfelelő tevékenységekhez való visszatalálásban, visszavezetésben volt alapvető jelentőségük a cionista szervezetek által szervezett táborozásoknak, általuk működtetett gyerekközpontoknak is.

*„Tíz évesen felültem a vonatra, és elmentem Deszkre. Egy napot töltöttem ott. Hazaértem, és tudtam, hogy velük akarok lenni. A húgommal odaköltöztünk. Ismét gyerekeknek éreztem magam.”*⁴²

Perlmutter Izsák visszaemlékezése visszaadja azt a kettősséget, amiben a családfő nélkül maradt családban, a 10 éves fiú önállóan hozott döntést maga és húga sorsáról, mint bizonyára tette már többször a megelőző hónapokban is, de a vágya valójában a gyerekeknek megfelelő élethelyzetek, tevékenységek megélése, amelyet a szétesett család helyett a közösségi létben talált meg. Az ebben a közegben használt új, héber személynevek is a múlt, a korábbi élet eltörlését, az új kezdet lehetőségét szimbolizálták, amely épp ebből a korosztályból sokaknak az alijázást is jelentette. Ezek a közösségek segítettek talpra állni, megerősödni, de a gyerekként, kamaszként átélt borzalmakat egészen elfeledtetni nem tudták.

*„Az elmúlt fél év mintha tabu lett volna. Bizonyára az is volt. Szülők elvesztése, árvaház, rejtőzködés, téglagyári menet, kibombázás, sorban állás, kunyerálás, egyeseknél lopkodás, mind-mind zárójelbe téve, vagy inkább konzervbe préseltetve, melyet egyszer majd – ki tudja, mikor felbontunk.”*⁴³

41 Rábai Imre, *Törtérszek. Egy matematikatanár vallomásai* (<http://www.emlekezem.hu/text/RabaiImre.html>, 2014. 10. 04).

42 URBANCSEK 2010. 94. A deszki gyerekközpont vallásos cionistaszemléletben működött, a tanköteles gyerekek számára részben héber oktatási nyelvű Tarbut iskolát állítottak fel.

43 GYÁRFÁS 2013. 190.

IRODALOM

BACSKAI Sándor

1997 *Egy lépés Jeruzsálem felé.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.

BACSKAI Sándor

2004 *Az első nap. Emlékek az ortodox zsidóságról.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest. 174–175.

BALÁZS Pál

2009 *Forgósélben. A budapesti orthodox zsidóság és iskolái.* Novella Kiadó, Budapest.

BÁNYAI Viktória – KORMOS Szilvia

2008 Alsó- és Felsőszeli egykori zsidó népessége, *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*, 2008, 1. 163–184.

BÁRDOS Pál

2013 *Frau Földes von Makó, IV.* Syllabux, Budapest.

EMBER Mária

2002 *El a faluból.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.

GERGELY Ferenc

1997 *A magyar gyerekvédelem története, 1867-1991.* Püski, Budapest.

GYÁRFÁS Endre

2013 *Mátyásföld, alkonyuló éden.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.

HRABOVSKYNÉ RÉVÉSZ Margit

1948 Hábóru sújtotta gyerekek. *Köznevelés.* 555–562.

KARÁDY Viktor

2002 *Túlélők és újrakezdők. Fejezetek a magyar zsidóság szociológiájából 1945 után.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.

KRASSÓ Sándor

2011 *Kötéltánc.* Pannónia könyvek, Pécs.

NOVÁK Attila

2000 *Átmenetben.* A cionista mozgalom négy éve Magyarországon. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.

PACH Zsigmond Pál

1947 A magyarországi zsidóság mai statisztikájának szembetűnő jelenségei In: BENOSCHOFKY Imre (szerk.) *A maradék zsidóság. A magyarországi zsidóság 1945–46-ban.* A Budai Izraelita Aggok és Árvák Menházegegyesülete, Budapest. 22–32.

SCHINDLER József

1959 A vidéki zsidóság. *Új Élet Naptár*, 147–155.

SCHÜCK Jenő

1959 Az orthodoxia a felszabadulás után. *Új Élet Naptár*, 156–161.

URBANCSONK Zsolt

2010 *A holokauszt gyermekei.* A holokauszt gyermekszemtanúinak visszaemlékezései. Dr. Kecskeméti Ármin Egyesület, Makó.